

İSTANBUL NÜFUSU:

XVIII. YÜZYILIN SONUNDAN
XX. YÜZYILIN BAŞINA¹

KEMAL H. KARPAT*

Nüfus hareketleri, toplumların dönüşümünde daima etkin bir rol oynamıştır. Gerçekten de dünya tarihine bakıldığında, göçün ve yerleşik hayata geçmenin etkisi -aynı şekilde doğum ve ölüm oranlarının yüksek veya düşük olmasının ve bu demografik olayların toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal etkileri- açık olarak görülebilir. Orta Doğu'nun XIX. yüzyıldaki toplumsal, siyasal ve ekonomik tarihini büyük ölçüde nüfus hareketleri belirlemiştir. Nüfus hareketleri toplumsal devinimi artırmış, doğum ve ölüm oranlarını değiştirmiş, kentleşmeyi yoğunlaştırmış ve bunlara bağlı olarak çeşitli değişimlere yol açmıştır. Nüfus hareketlerinin, toplumsal ve siyasal değişimlere yol açma bakımından Osmanlı Devleti'nin tarihinde görülmemiş ölçüde etkili olduğu XIX. yüzyıl açısından son derece önemlidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyıldaki nüfusu hakkında yazılanlar yetersiz olmakla birlikte, bunların çoğu etnografik çalışmalardır. Bununla beraber bu çalışmalar, çok önemli değildir ve başlıca üç kusuru vardır. Öncelikle, çok azı gerçek nüfus sayımlarına dayanan, güvenilir istatistiksel bilgidен yararlanır. İkinci olarak, bu çalışmalar çoğu kez salt imparatorluk sınırları içindeki bazı etnik ve dinî toplulukların siyasal iddialarını desteklemek amacıyla ele alınmıştır; Müslüman yaşantısının neredeyse her yönüyle ilgili korkunç bir bilgisizlik sergilemelerinin yanı sıra, yazarlarının ya da bilgi kaynaklarının siyasal önyargılarını da yansıtırlar. Daha da kötüsü, bu yazıların bir kısmında yer alan istatistikler, mevcut ya da potansiyel bir siyasal devletin toprak talebini desteklemek üzere alenen çarpıtılmış

veya değiştirilmiş durumdadır. Üçüncü olarak, Batılılar tarafından yapılan bu "nüfus çalışmaları"nın (daha doğru bir deyişle etnografik araştırmaların) çoğu, Anadolu'yla ve Arapça konuşulan ülkelerle ilgili hiçbir açıklama getirmemekte ve Osmanlı Devleti'nin sadece Avrupa topraklarını ele almaktadır. Balkanlar'ın büyük kısmında, istenilen bağımsızlığın kazanılmasından sonra (1878) nüfusa ilişkin çalışmaların hızı ciddi ölçüde kesilmiştir.

Osmanlı nüfus istatistikleri, önemli idari ve askerî ihtiyaçları karşılamak üzere geliştirilmişti. Sayımlar, arazi tetkikleri ve kalıcı bir nüfus kayıt sistemi XIX. yüzyıl idaresi açısından son derece önem kazanmıştı. Merkezîleşme, hükûmeti yeni idari sorumluluklar üstlenmek zorunda bırakmış ve bunların başarılı biçimde işlemesi için imparatorluğun beşerî ve mali kaynaklarına ilişkin bilgi edinilmesi zorunlu hâle gelmişti. Modern bir orduya asker alınması, ordunun etkin ve yedek birimler olarak örgütlenmesi zorunluluğu, erkek nüfusun yaşı ve sayısı hakkında doğru bilgi edinmeyi gerektiriyordu. Osmanlı askeriyesi, nüfus kayıtlarıyla yakından ilgilenen, nüfus sayımı yapılması ve nüfusun düzenli olarak kaydedildiği bir sistemin uygulanması için sultana ve hükûmete baskı yapan ilk kurum oldu.

O dönemde Osmanlılar, bu baskın ihtiyacı karşılamak üzere hem devlet hem de eyaletler için nüfus sayımlarını ve yıllıkları (salname) geliştirdiler. Bunlar, nüfusun genel dinî kompozisyonu ile büyüklüğü ve aynı zamanda Hristiyanlar arasındaki etnik bölünmeler hakkında temel ve güvenilir bilgi kaynakları oldu.

XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl başlarında çeşitli dönemlerde yapılan sayımlar, Osmanlı nüfusu konusundaki belli başlı bilgi kaynaklarıdır. Osmanlı nüfusu konusundaki ikinci önemli bilgi kaynağı ise yıllıklardır.² Birçok Avrupalı etnografın ve istatistikçinin

¹ Bu makalede yer alan verilerin kaynağını *Osmanlı Nüfusu 1830-1914* başlıklı kitabım oluşturmaktadır. Makaleye son şeklini verebilmem için bu verileri bir araya getiren doktora öğrencim Mustafa Batman'a çok teşekkür ederim.

* İstanbul Şehir Üniversitesi

² Devlet-i Aliyye salnâmeleri ya da kısaca salnâme olarak bilinen imparatorluk

yaygın olarak kullandığı rakamlar, gerçek sayımlardan ve vergi kayıtları gibi vilayet yöneticilerinin elindeki diğer bilgilerden sağlanmış önceki rakamlara dayanıyordu. Pek çok Avrupalı araştırmacı ve diplomatın kadar Osmanlı coğrafyacısı ve ansiklopedicisinin nüfus tahminleri de yayımlanmış olan bu resmî kayıtlara ya da nüfus işlerinden sorumlu görevlilerin sağladığı bilgilere dayanıyordu. XIX. yüzyılda Osmanlı idaresi tarafından derlenen istatistik tabloları, kentleşme düzeyinin ölçülmesinde de kusursuz bir kaynaktır.

Osmanlı nüfusuyla ilgili istatistikler, doğrudan veri kabul edilemez. Çünkü bu istatistikler bazı özel niteliklerinin anlaşılmasını gerektirdiği gibi giderilmesi ya da hiç olmazsa dikkate alınması gereken bazı hatalar da içerir. Kısacası, Osmanlı istatistiklerini değerlendirirken uygulanması gereken ölçütler şunlardır: 1) iç tutarlılık göstermesi, 2) yeni devletin yönetimleri tarafından sağlanan modern listelere uygunluk göstermesi, 3) demografi kurallarına uygunluk göstermesi.³ Bu ölçütlerin uygulanması sırasında ortaya çıkan yetersizlikler tekniktir ve aritmetik düzenlemelerle kolayca giderilebilir. Diğer yetersizlikler, Osmanlı'nın kendine özgü sayım anlayışından ve nüfusun bileşimi ile dağılımını etkileyen çeşitli toplumsal ve idari etkenlerden

yıllıkları, düzenli olarak yayımlanmış 66 ciltten oluşur. 1847'den 1918 yılına kadar düzenli olarak yayımlanan salnâmelerin yalnızca I. Dünya Savaşı sırasında yayımlanmamış olduğunu görüyoruz. Vilayet salnâmeleri ise yaklaşık 1868 yılından itibaren yayımlanmaya başlanmıştır. Sayıları büyüklü küçüklü birkaç yüz cildi bulan vilayet salnâmeleri, çok az –kısmen Aydın ve Hüdavendigâr vilayetlerinkiler- düzenli olarak yayımlanmış olduğu hâlde, Osmanlı toplumsal ve ekonomik tarihine ilişkin son derece değerli kaynaklardır. Salnâmeler hakkındaki en iyi ve en kapsamlı çalışma, Hasan Duman tarafından yapılmış ve İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi tarafından *Osmanlı Yıllıkları: Salnameler ve Nevsaller* (İstanbul 1982) adı altında yayımlanmıştır. Hasan Duman bu çalışmayı daha sonra genişleterek *Osmanlı Salnameleri ve Nevsalleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu* isimyle 2 cilt halinde Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı'nın yayımı olarak (Ankara 2000) tekrar yayımlamıştır. Bu çalışmalarda salnâmelerin Türkiye'de hangi kütüphanelerde bulduklarına dair bilgi de verilmektedir. En son olarak TDV İSAM Kütüphanesi *Osmanlı Salnâmeleri Veri Tabanı* adı altında tam metinlerine internette (<http://isamveri.org/?url=salname>) ulaşılabilecek şekilde salnameleri araştırmacıların istifadesine sunmuştur. Ayrıca bkz. Justin McCarthy, J. Denis Hyde, "Ottoman Imperial and Provincial Salnames", *Middle East Studies Association Bulletin*, 1976, c. 13, sy. 2, s. 10-20; Hasan Refik Ertuğ, "Osmanlı Devrinde Salnameler", *Hayat Tarih Mecmuası*, 1973, c. 2, sy. 7, s. 15-22; Bilgin Aydın, "Salname", *DİA*, XXXVI, 51-54.

³ Bkz. Justin McCarthy, "Population of the Ottoman Fertile Crescent", Paper Presented at a Colloquium on the Economic History of the Middle East 1800-1914: A Comparative Approach", University of Haifa 14-19 Aralık 1980 (Uluslararası konferansta sunulan bildiri), s. 3-4.

kaynaklanmaktadır; düzeltilmeleri daha zordur. Sayım yöntemleri, Osmanlı'nın kendine özgü nüfus sayma felsefesine uygun olarak geliştirilmiştir ve sonuçlar, sayımın gerçekleştirildiği toplumsal ve kültürel çevreyi yansıtmaktadır.

(Bunlara ek olarak) Osmanlı nüfusunun toplumsal-kültürel ve etnik bileşimi dış ve iç göçlerle birlikte, derinden değişmiştir. Bu büyük nüfus hareketleri, sayım istatistiklerine çok az yansımıştır ve Orta Doğu'daki toplumsal ve siyasal değişimlerin anlaşılması açısından son derece önemli olmasına karşın doğru düzgün ele alınmamıştır. O hâlde Osmanlı demografisi üzerine çalışan her akademisyen, kayıtlara geçmeyen, ancak çok önemli olan göç etkeninin farkında olmalıdır. Çünkü bu etkenin özellikle Müslüman bileşeni olmak üzere Osmanlı nüfusunun niteliksel ve niceliksel bileşimi üstünde büyük etkisi olmuştur.

Bu yazıda dile getirilen sonuçlar istatistiklerle desteklenmektedir. Bunlar, öncelikle, İstanbul nüfusunun bir yüzyıldan az bir süre içinde iki katına ulaştığını ve ikinci olarak da kent etnik ve dinî karakterinin yoğun bir Müslüman akınıyla birlikte kökten değiştiğini göstermektedir. Müslümanlar, XIX. yüzyıla kadar sayıca mutlak bir üstünlük sağladılar; çoğunluğu oluşturan topluluk olarak nüfuslarının artışı XX. yüzyıla dek hiç azalmadan sürdü.⁴ 1885 yılına gelindiğinde, kent sakinlerinin neredeyse %60'ı İstanbul dışında bir yerde doğmuş bulunuyordu. On yıl sonra yerli olmayanların oranı daha da artmıştı. İstatistikler, başkentteki kentleşmenin gelişimi kadar, kentte gerçekleşen kültürel ve toplumsal değişimleri de göstermektedir.

Osmanlı Devleti'ni XIX. yüzyılda tümüyle kuşatan dinî, etnik ve toplumsal çekişmelerin nedeni olan ekonomik değişimler, İstanbul için verilen istatistiklerde kolaylıkla görülebilmektedir. Bu kent, imparatorluğun topyekûn siyasal dönüşümüyle sonuçlanan bütün değişimlerin aynası olmuştur.

XVIII. yüzyılın sonuna doğru ve XIX. yüzyılın başında, İstanbul'da geleneksel yaşamın köklü bir değişime gebe olduğunu belirten gözle görülür hiçbir işaret yoktu. Gerçekte, XVIII. yüzyıldaki ve XIX. yüzyılın başındaki İstanbul yaşamının portresi, ufak tefek birkaç fark dışında XVI. ve XVII. yüzyıllardaki yaşamın portresiyle aynıydı. Kent hâlâ üç ana bölümden oluşmaktaydı; en önemli bölümü kuzey, doğu ve güneydoğu yönünde Marmara Denizi kıyılarıyla Altın

⁴ Bkz. K. H. Karpat, *The Gecekondu- Rural Migration and Urbanization in Turkey*, New York 1976.

1863 tarihli, Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerin nüfus yoğunluğu olduğu yerleri gösteren İstanbul (Islambol) haritası (İÜK, Nadir Eserler Ktp., Haritalar Bölümü)

Müslümanların yoğunluğunu gösteren yerler

Hristiyanların yoğunluğunu gösteren yerler

Yahudilerin yoğunluğunu gösteren yerler

Boynuz, yani Haliç'teki savunma surları arasında yoğunlaşmıştı. Haliç'in diğer tarafındaki eski Ceneviz mahallesi Galata ile Asya yakasındaki Üsküdar da kentin diğer iki önemli bölgesiydi. Boğaz'ın her iki yakasındaki çok sayıda küçük köy de kentin birer parçasıydı. Dinî topluluklar büyük farkların silinmiş görüldüğü çarşı dışında, gündelik yaşantılarında birbirlerine hiç karışmadan geleneksel mahallelerinde yaşıyorlardı. Bazı özel haklardan yararlanan Rumlar daha çok Fener, Samatya, Cibali ve Boğaz kıyısındaki köylerin bir kısmına yerleşmişlerdir. Ermeniler daha çok Kumkapı ve Samatya'da oturuyorlardı. Yahudiler, Balat, Hasköy (buradakiler daha çok Karay Yahudisiydi), Kasımpaşa ve başka bazı yerlerde yaşıyorlardı. Galata o dönemde Rumların, Ermenilerin ve az sayıda Avrupalıyla Müslümanın yaşadığı bir bölgeydi. Pera ya da Beyoğlu, Avrupalı büyükelçilerin yerleşim yeri idi, ancak ileride kazanacağı öneme dair henüz pek fazla ipucu vermiyordu. 400 kadar camisi, 100'ün üzerinde kilisesi, yüzlerce kütüphanesi, medreseleri, meydanları, uzun su kemerleri, sarayları, 300'ün üzerinde derviş tekkesi ve geçmişten kalan diğer anıtlarıyla eski kent hâlâ tüm görkemiyle gözler önünde ışıdıyordu.

İstanbul kenti, XIX. yüzyılda bir dönüşüme uğradı. Bu dönüşüm, ülkenin iç kesimlerinde de değişime yol açtı. Bunun üzerine kent, iç kesimlerden kaynaklanan bazı yeni baskılara maruz kaldı. İstanbul, bütünümlü ülkedeki demografik, toplumsal ve ekonomik değişime mikro düzeyde bir örnek oluşturuyordu. Tüm Osmanlı ülkesi gibi kent de bu yüzyılda yeni bir göçmen akınına uğradı; ayrıca, Avrupa'daki liberal siyasal düşüncelerin ve kapitalizmin büyümekte olan etkisi altına girdi. Bu dış faktörlerin tesiriyle yaşanan değişim sırasında Avrupa'daki mimari üsluplarla kentsel örgütlenme ve idare modelleri de benimsenmeye başladı. Bu süreç, İstanbul'un dış etkilere özellikle duyarlı olması nedeniyle daha hızlı ve eksiksiz gerçekleşti. Sınırlı iletişim imkânları ve İstanbul ile arasındaki uzak mesafe tarafından "korunan" kırsal kesim ise geleneksel özelliğini sürdürdü. Kent ve kırsal kesim arasındaki ayrım, "eski" ve "yeni" bölgelerinde olmak üzere kentin kendisinde de açıkça görülüyordu: Eski kentin tam karşısında ve Haliç'in kuzey kıyısında yer alan, Avrupalıların yerleşmiş olduğu modern Pera (Beyoğlu) ve Galata bölgeleri büyüyerek Avrupa kentlerinin bir nevi sömürgeleşmiş kopyası hâlini alırken, eski kent duraklamaya başladı ve hatta düşüşe geçti.

İstanbul'un fiziksel ve ekonomik dönüşümü çok önemli bir kültürel değişimi de beraberinde getirdi. Hem Osmanlı kaynakları hem de yabancı gözlemciler, 1844-

1880 yılları arasındaki kent nüfusunun %50'den fazlasının gayrimüslim olduğu konusunda uzlaşmaktadır. Bununla birlikte, 1885 yılına gelindiğinde Müslüman nüfusun oranı %54'ün üstüne çıktı ve 1900'de, gayrimüslimlerin toplam sayısının da artmasına karşın bu oran neredeyse %70'e ulaştı. Bu nedenle, yüzyılın sonunda sömürgeleşme süreci tersine dönmüş ve İstanbul, XV. yüzyıldan XIX. yüzyılın başına dek olduğu gibi bir kez daha Türk ve Müslüman özelliklerine bürünmüştü.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da görülen toplumsal, etnik ve kültürel değişiklikler, Kırım Savaşı'ndan ve 1877-1878 yıllarındaki Osmanlı-Rus Savaşı'ndan (93 Harbi) sonra ticaretin büyümesinin ve ekonomik fırsatların yaygınlaşmasının doğrudan getirdiği bir sonuçtu. Kafkaslar ve Balkanlar'dan gelen göçmenlerle birlikte sermayenin ve becerilerin akışı, kenti bir kültür ve girişim merkezi hâline getirmişti; Müslüman (ve gayrimüslim) girişimcilerin kurduğu yeni işler, iç kesimlerden yoksul insanları ve köylüleri kente çekti ve bu insanlar kentte bir çeşit işçi sınıfı oluşturdular.

İstanbul XIX. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin siyasal başkenti olmasının yanı sıra bir iletişim merkezi (çünkü basın burada yoğunlaşmıştı) sürgündeki seçkinlerin buluşma yeri ve hızla değişen bir toplumun ekonomisinin can damarı olarak da yeni bir rol oynamaya başladı. Kent, kısa süre içinde ve büyük oranda kapitalizmin serbest bıraktığı güçlerin, yeni toplumsal grupların ortaya çıkmasının neden olduğu gerilimlerin ve çeşitli topluluklar arasında etnik ve ulusal bilincin gelişmesinde kışkırtıcı bir rol oynayan göçlerin etkisi altında kaldı. Yarı sömürgeci, bağımlı bir kapitalizm tarzının, katı devletçi eski Osmanlı rejiminin yerini alması ilk kez burada yaşandı. Gerçekten de İstanbul, ihraç mallarının başlıca dağıtım noktası olarak ve kırsal kesimdeki servet sahipleri için tüketim mallarını cazip kılarak yeni düzenin odak noktası hâline geldi. Büyük bir bürokrasiye dayanan güçlü bir merkezî hükûmetin kurulması ve merkezî bir bütçe düzeninin getirilmesi, vergi gelirlerinin önemli bir bölümünün kente akmasında etkili oldu. Bu gelirlerle, bürokratların maaşları ödendi ve bürokratlar da paralarını çoğunlukla çeşitli ithal mallarına yatırdı.

İstanbul'da gündelik hayat, idari görevleri yerine getiren ve kentin sivil yaşamı üzerinde yetki sahibi olan belediye reisinin (İstanbul efendisinin) ya da valinin idaresi altındaydı. Reisin yardımcısı olan naip, besin teminini denetliyor ve yiyecek fiyatlarını belirliyordu. Başkent için satın alınan buğdayın miktarı yüzyılın sonunda 1.000.000 kiloya çıkmıştı. Genellikle Unkapanı olarak bilinen Sarayburnu ve Fener arasındaki rıhtım,

önceki yüzyıllarda da olduğu gibi kent ekonomisinin can damarıydı.⁵ Karadeniz'den ve Ege Denizi'nden tahıl taşıyan bütün gemiler yüklerini bu rıhtımda boşaltıyorlardı. Naip, teslim edilen buğdayın miktarını kaydediyor, fiyatını belirliyor ve sonra da fırınlara dağıtılmasını sağlıyordu. Tekelciliğe ve spekülasyona engel olmak amacıyla, alıcıların birkaç günden fazlası için tahıl depolamalarına izin verilmiyor ve şahsi olarak yiyecek depolamak üzere tahıl ambarı ve depo inşa edemiyorlardı. Yalnızca hükûmetin büyük miktarda tahıl toplama ve ihtiyaç hâlinde depolama hakkı vardı. Başkentte tüketilen diğer yiyecek maddelerinin alımında ve dağıtımında da aynı yöntem uygulanıyordu. Her yıl hükûmetten ferman alan çok sayıda Rum ve Türk tüccar; tereyağı, peynir, bal, balmumu, donyağı ve özellikle de çiftlik hayvanları satın almak üzere Balkan Yarımadası'na ve besin üreticiliği yapan diğer bölgelere gidiyordu. XVIII. yüzyılın sonunda sırf yıllık koyun alımı 500 ila 600.000 başı buluyordu. 80.000'in üzerinde öküz, koyun ve keçinin yağı Eflak ve Boğdan'da yerinde eritiliyor ve başkente donyağı olarak getiriliyordu. Bu erzakın büyük bir bölümü yeniçeriler ve sultanın ev halkı için alınıyordu.

XVIII. yüzyılın sonunda ve XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti, kendi seçimi olan bir ekonomi siyaseti izleme özgürlüğünden gitgide yoksun kalmaya başladı. Koşulların değişmesinde rol oynayan ekonomik ve siyasal gelişmeler şunlardı: Öncelikle, Osmanlı topraklarındaki gıda ürünlerine ve ham madeye yönelik Avrupa talebinin artması, özellikle Balkanlar'daki yerel malların fiyatlarının Osmanlı Hükûmeti'nin verdiği fiyatların üstüne çıkardı. Bu etki, Osmanlı iç piyasalarında bile hissediliyordu. XIX. yüzyılın başında İstanbul'da serbest bir mal pazarı gelişti ve zamanla etkisini artırarak devletin besin alım ve dağıtım işlemlerine sekte vurmaya başladı. 1829 yılında hükûmetin kahve fiyatını belirleme girişimi başarısızlıkla sonuçlandı; 1832 yılında İstanbul'da satılan diğer malların fiyatlarını saptama çabası da yine başarısız oldu. Bu arada yiyecek fiyatları en üst düzeye çıkmıştı ve Avrupa'dan gelen işlenmiş malların da serbest pazarlarda satılıyor olması pazarın gelişimini hızlandırdı.

Tüm Osmanlı ekonomisi, Batı'nın serbest pazar ekonomisi tarafından rekabete zorlandığı için sıkıntıdaydı. Yine de Osmanlı idaresi -bütçesinin de gösterdiği gibi- kendi finansal durumu görece sağlam görüldüğünden serbest pazarın gereklerine uyum sağlamaya çalışmadı. Gerçekten de William Eton'un derlediği hâliyle 1776 yılı Osmanlı bütçesi, hükûmetin

⁵ Bkz. Thomas Thornton, *The Present State of Modern Turkey 2*, London 1809, s. 23-24.

o dönemde finansal bakımdan nispeten iyi durumda olduğunu göstermektedir.⁶ 1776 yılı İstanbul için haraç geliri 2.916 para (bir para 500 kuruştur) idi ve 360 paralık yani 180.000 kuruşluk bir artış göstermişti. (Kişi başına toplanan haraç miktarı 6 kuruş olarak alındığı takdirde İstanbul'un 1776 yılında 870.000 olan toplam nüfusunun 243.000'inin gayrimüslim olduğu ortaya çıkar.)

İstanbul'un dönüşümü, kentin büyümesiyle ve nüfusunun etnik, kültürel ve dinî bileşimindeki değişikliklerle el ele yürüdü. Her iki gelişme birbiriyle yakından ilgiliydi. İstanbul'daki demografik değişim, XIX. yüzyılda; 1246, 1254, 1260, 1273, 1298 ve 1301 (1830, 1838, 1844, 1856, 1882 ve 1885) yıllarında yapılan en azından altı sayım sayesinde kolaylıkla incelenebilir; ancak bunlardan yalnızca beşinin ayrıntılı özetleri tespit edilmiştir. Kent için verilen nüfus rakamlarını ele almadan önce kentin coğrafi kapsamını tanımlamak gerekmektedir. İlk sayımların çoğu, başkentten "Dersaadet ve Bilad-ı Selase" olarak söz eder. Bu terim, ana kenti (suriçi) ve üç "ilçeyi" -Eyüp, Galata ve Boğaz'ın Asya yakasındaki Üsküdar'ı- kapsıyordu ve Boğaz ile Marmara Denizi boyunca yer alan bazı küçük köyleri de içine alabiliyordu.⁷ 1882 yılından sonra, kentin en gözde bölgeleri hâlâ gelen (hâlâ da öyle olan) Osmanbey, Şişli, Bomonti, Maçka gibi yeni bölgeler ve Pera'nın kuzey ve kuzeybatısındaki diğer yerler de sayıma dâhil edildi. Sonraki sayımlara, Marmara ve Boğaz kıyıları boyunca ve batıya doğru uzanan eski kent surlarının ötesinde kurulan yeni bölgeler de dâhil edilecekti.

İstanbul nüfusundaki artış, büyük ölçüde ticaretin yaygınlaşmasından kaynaklanıyordu. Başkentten yüzyıllar boyunca sunduğu sıradan fırsatlar, kırsal kesimdeki hırslı insanları kente çekmiş ve gelenler arasında saray ve devlet ileri gelenleri için çalışarak servet yapanlar olmuştu. Öte yandan modern bürokrasinin filizlenmesi, İstanbul yaşamında derin bir ekonomik ve toplumsal iz bıraktı. Yüksek rütbeli bürokratlar, geçmişte olduğu gibi topraktan gelen gelire geçinmek yerine, devlet bütçesinden düzenli maaş aldılar ve en önemli tüketici grubunu oluşturdular. Alışverişlerinde nakit para ödeyerek, maaşlarının çoğunu başkentte harcadılar. Bürokratların alım gücü, kentin ekonomisindeki üç temel sektörü ciddi olarak etkiledi: Yemek, giyim ve konut. (Hem kira oranlarını hem de

⁶ Bkz. *A Survey of the Turkish Empire*, London 1799, s. 41-47.

⁷ Eski bir kent haritası için bkz. Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, *Constantinople und der Bosphorus*, Pesth 1822 (yeni baskı: Osnabruck 1967. Birinci cildin Türkçe tercümesi için bk. İstanbul ve Boğaziçi, çev. Senail Özkan, İstanbul 2011). Burada yer alan harita, 1786 tarihli Kauffer'in yapmış olduğu İstanbul haritasına dayanmaktadır.

mülk değerlerini.) Büyük miktarda bir vergi gelirinin eyaletlerden İstanbul'a akıtılması ve burada nakit olarak harcanması, kent nüfusunun artmasında, çeşitli yiyecek ve giyecek dükkânlarının çoğalmasında ve hizmet sektörü olarak adlandırılabilir bir grubun gelişmesinde etkisini gösterdi. Bundan böyle İstanbul'un ekonomik büyümesi, el sanatlarıyla üretimden çok, özellikle ticarete ve hizmetle ilgili etkinliklere dayanacaktı. Ancak hizmet mesleklerinin çoğu, bazı istihdam olanakları sağlamış olsalar da ülkenin temel ekonomik gelişimine çok az katkıda bulundu.

Genel olarak Osmanlı halkı, İstanbul'daki bu toplumsal ve ekonomik değişimlerin etkisini yoğun olarak hissetti. Kentteki ticaret fırsatları, çok sayıda Türkü, Rumu, Ermeniye, Bulgarı ve zengin olma umuduyla uzak vilayetlerden İstanbul'a gelenleri cezbettiler. Bunların çoğu gıda satışı veya dağıtımını gibi işleri üstlendiler. Vilayetlerden gelen bu küçük satıcıların çoğu, zengin olup başarılı işletmeler kurabildi. Bu arada İstanbul'un çarşıları da değişmeye başlamıştı. Geçmişte çarşılar, lonca başkanı olan subaşılardan ve ulema tarafından yönetilir ve denetlenirdi; zamanla geleneksel yöntemlerle idare edilemeyecek kadar hızla büyüdükleri için hükûmet, o tarihe dek ulemanın görevi olan (ağırlıkların ve ölçülerin denetlenmesi de dâhil olmak üzere) çarşıların idaresini üstlendi. 1831 yılında; kentin fethedildiği 1453 yılından beri var olan şehremini dairesi feshedildi.

XIX. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da ekonomik yaşam daha çok çarşı ya da bezistan çevresinden geçiyordu. Yüzyılın ilerleyen yıllarında ekonomik yaşam, çarşıdan yan sokaklara, mahallede ticaretin odaklandığı yerlere, Pera ve Galata'ya taşıdı. Yüzyılın ortalarında İstanbul'un ana çarşısında 1.000'den fazla dükkân bulunuyordu. Türk tüccarlar hayvan derisi, kürk, giysi, satışında uzmanlaşmışlardı; Ermeniler mücevher, saat ve işleme kumaş ticareti yapıyorlardı. Yahudiler çeşitli mesleklere girmişlerdi. Pek çok zanaatkâr örgütlenmiş durumdaydı.

Çarşı dışındaki mal değiş tokuşu, büyük ölçüde İstanbul'un yerlisi olmayan bekârların elindeydi. Ubcini'ye göre, 1853 yılında İstanbul'daki bekâr sayısı yaklaşık 75.000'di Bunların beşte ikisi Türk, geri kalanı Rum, Ermeni ve diğer milletlerdendi. Çoğu biraz sermaye biriktirme umuduyla çeşitli vilayetlerden İstanbul'a geliyor ve sonunda kendi işlerini kurmak üzere geldikleri yerlere geri dönüyorlardı. Pek çoğunun hiçbir becerisi yoktu ve ne iş olursa yapıyorlardı. Hamal, saka (büyük deri güğümler içinde su taşıyorlardı), helvacı, şekerçi, ciğerci olarak veya benzeri işlerde çalışıyorlardı.

Tablo 1- İstanbul'un nüfusu, 1794-1916: çeşitli tahminler		
Alan		
	Şehir Büyükşehir	300 km2 3.600 km2
Yıl		Nüfus
1794		426.000
1829		359.089
1864-1875		490.000-796.000
1877		606.000-722.000 (100.000-200.000 İstanbul vilayeti de dâhil olarak)
1884		895.000
1896-1897		1.116.946
1901		1.159.000
1914-1916		1.600.000

Kaynak: Avrupalıların çalışmaları ve Osmanlı kaynaklarındaki rakamlardan derlenmiştir.

İstanbul'un bütün nüfusu, XIX. yüzyılda hem sayı, hem de etnik, toplumsal ve dinî bileşim açısından büyük bir değişimden geçti. Ekonomik fırsatların artması, nakliye kolaylıklarının devreye girmesi ve nüfus artışı gibi nedenlerin hepsi birden, Marmara ve Boğaz kıyıları boyunca uzanan dış mahalle sakinlerinin sayısının artmasında etkili oldu. Yüzyılın ortasına gelindiğinde İstanbul halkı 455 mahallede yaşamaktaydı. Bunlardan 318'i kentin içinde yer alırken 137'si surdışında bulunuyordu. Kasımpaşa, Hasköy, Galata, Pera, Tophane, Fındıklı, Üsküdar, Eyüp ve civarları ikinci gruba dâhildi. Galata, Pera, Kasımpaşa ve Tophane voyvodolar ya da Galata'nın büyük kadısı tarafından idare edilirken, Eyüp ve civarı başka bir kadı tarafından yönetiliyordu. Yeni idari örgütlenmenin düzenlendiği 1854 yılına kadar asıl kent, resmî olarak sadrazamın, kaptan paşanın ve İstanbul efendisinin idaresi altındaydı.

XIX. yüzyılda kent merkezinin bu çekim gücü, ekonomik etkinlik alanının yaygınlaşması ve geleneksel modeller dışında yukarı doğru toplumsal hareketlilik fırsatlarının yaratılmasıyla had safhada arttı. Onbinlerce genç erkek -özellikle de Rumlar ve diğer gayrimüslimler- üçüncü dünyadaki her liman kentinde görülen türden bir hizmet topluluğu oluşturmak üzere vilayetlerden kente aktı. Kente yeni ayak basanların neredeyse hepsi bekâr ve kolaylıkla iş bulabildiler. Doğrudan Avrupalılara

çalışmalarının ötesinde; fırıncılık, değirmencilik, bahçıvanlık ve benzeri bağımsız işlere girebilmiş olmaları ve geçici işçi ve seyyar satıcı saflarını da doldurmaları ekonomik büyümenin boyutunun ve artan iş gücü ihtiyacının bir göstergesidir. Yeni gelen Hristiyanların, yerel kürk şapka yerine, kenarı Avrupa tarzında olan ve "kepele" olarak adlandırılan özel bir şapka giymeye başladıklarını kaydetmek ilginç olsa gerek. Avrupa tarzı şapka hem toplumsal statüye hem de dinî aidiyete işaret ediyordu. Avrupa'nın etkisinin artmasıyla birlikte, Hristiyan aidiyeti özel bir saygınlık kazanmıştı ve kepele giyen kişi, İstanbul'da çalışan bir Hristiyan olarak diğerlerinden ayırt ediliyordu.

Osmanlı Devleti'ndeki toplumsal değişimlerin etkisi (demografik değişimlerin bunda önemli bir rolü vardı) İstanbul'da yoğun olarak hissedildi. 1807 yılında III. Selim iktidarının sonunu getiren yeniçeri-ulema isyanı ve buna karşı Alemdar Mustafa Paşa'nın 1808 yılında II. Mahmud'u iktidara taşıyan müdahalesi ve neticesinde Alemdar'ın ölümüyle sonuçlanan isyan, ciddi bir toplumsal mücadelenin habercisi oldu. Görünüşe bakılırsa İstanbul'daki alt sınıfların bu olaylarda rolü vardı. Dolayısıyla hükümet, Alemdar'ın ölümünden kısa bir süre sonra, 1808 yılında bekâr odalarını kapattı. Belli başlı tüm merkezlerde bulunan bu odalar, kente yeni göç etmiş vasıfsız işçiler, küçük girişimciler ve çeşitli marjinal ve düşük gelirli topluluklar için birer sığınak oluyordu. Bu odalar aynı zamanda toplumsal huzursuzluğun ve kurulu düzene isyanın da odaklandığı yerlerdi.

İstanbul 1807-1817 yılları arasında hem toplumsal huzursuzluklar hem de çıkan yangınlar sonucunda büyük çaplı bir yıkıma uğradı. Yıkımın ardından başlayan hummalı inşaat faaliyetleri, kenti işçiler için cazip bir yer hâline getirmişti. Bâbîâli'nin 1808 yılında yıkılan ana binasının -yani sadrazamın çalışma mekânının- yeniden inşasına, 1810 yılının Şubat ayında başlandı. Başka pek çok özel ve kamusal binanın tamiri ve yeniden inşaatı da bu dönemde, özellikle de kentin büyük bir bölümünün tahrip olmasına neden olan bir dizi yangından (toplam 73 yangın) hemen sonra başlamıştı. (1845 yılında hükümet, evlerin yangına karşı daha dayanıklı olması için tuğla kullanılmasını resmen teşvik ediyordu.)

Yüzyılın başında İstanbul hayatında hissedilmeye başlanan değişiklikler, 1821 yılındaki Rum İsyanı'ndan sonra daha da hız kazandı. Rum din adamları, Ortodoks Hristiyanların sultana bağlılıklarını sürdürmelerinde daima önemli bir rol oynamışlardı. Bunun karşılığında hizmetleri fark edilmiş ve ödüllendirilmişlerdi. Rumların bu tavrının salt fırsatçılıktan ya da düpedüz Bâbîâli'ye

boyun eğmekten kaynaklandığını varsaymak tümüyle yanlış olacaktır. Bu daha ziyade Rum milletinin, temsilcisi patrikten dolayı Osmanlı düzeninde temel bir anayasal konuma sahip olmasından ileri geliyordu. 1821 yılındaki Rum İsyanı, özellikle de Ypsilanti'nin eylemi, Mora Ayaklanması ve kısa zamanda buradaki tüm Müslümanların katli, İstanbul'da patriğe atfedilen ihanet suçlaması ve bütün bir millet düzenine ve dinî-etnik topluluklar arasında kurulmuş geleneksel dengeye indirilmiş ölümcül bir darbe olarak görüldü. Bunun sonucunda İstanbul'daki Ortodoks Patrikhanesi, gücünü kaybetmeye başladı.

Rum İsyanı'nın toplumsal ve siyasal etkileri, İstanbul'da yoğun olarak hissedilmişti. Patrik, isyancıların eylemleriyle kişisel bir ilgisi olmadığı hâlde cemaatin önderi olarak, eylemlerden sorumlu tutulduğu için asıldı. Osmanlı donanmasındaki Rum denizcilere artık güvenilmez olmuştu; hükûmet Boğaz'daki kayıkçıları donanmaya alma girişiminde başarısız olduktan sonra Cenevizlileri ve Galata'da aylıklık eden erkekleri donanmaya katmaya başladı. Ayrıca kentte Rumların ayaklanmasından korkan Müslümanların, özellikle de yerli kulu olarak bilinen gençlerin silahlanmasına izin verildi; bunların bir kısmı Hristiyanlara saldırdı ve kent genelinde kargaşanın ve hırsızlıkların artmasında payları oldu. (İstanbul'da silah satışı bu dönemde çok kazançlı bir iş hâline geldi ve 1839'da silah taşıma yasağının yeniden yürürlüğe konmasından sonra bile bu durum böylece devam etti.) Bakkaliye malzemeleri, zeytinyağı, ve tereyağı satıp sermayelerini büyütme üzere vilayetlerden İstanbul'a gelmiş çok sayıda Rum, geldikleri yerlere zorla gönderildiler. Üstelik casuslara karşı bir önlem olarak, kente gelen yolcuların mürur tezkerelerini denetlemek üzere Küçükçekmece ve Bostancı gibi çeşitli yerlerde

kontrol noktaları oluşturuldu. Ayrıca camiler ve diğer kutsal binalar onarılarak, İstanbul'un Müslüman olma özelliği daha güçlü bir şekilde vurgulanmaya başlandı. 1824 yılında, iftar vaktini duyurmak üzere ramazan ayı boyunca Anadoluhisari'dan da top atılmaya başlandı; geçmişte yalnızca Rumelihisari'nden top atışı yapılıyordu. İstanbul'daki çeşitli dinî ve etnik topluluklar arasında uzun bir süreden beri var olan barış, böylelikle pratikte sona ermiş oldu. Buna karşın güçlü gelenekler, şiddet içeren ayrılıkçı mücadelelere girişilmesini uzun bir süre önledi. Rumların 1821 yılından sonraki itibar kaybının, diğer etnik toplulukların nüfuz sahibi olmasına yaradığını kaydetmek ilginç olsa gerek: İstanbul'daki Bulgar tüccar topluluğu, kırsal kesimden gelenlerle birlikte, sayıca artarak güç ve zenginlik kazandı, Ermeniler ise yönetime giderek daha fazla katıldılar.

İstanbuldaki dönüşüm iyice hız kazandığında Osmanlı idaresi, asıl kentte, yani Üsküdar ve Galata'da yaşayan erkeklerle ilgili bir nüfus araştırması yaptı (1830). (Bu sayımda Katolikler sayılmamıştı.) Kuşkusuz eksikleri olan ve muhtemelen yalnızca hane reislerini kapsayan bu araştırmaya göre Müslümanların sayısı 45.000 idi; Ermeniler 30.000 ve Rumlar 20.000 kişiydi. Aynı dönemde önemli bir idari yenilik de yapıldı: Müslüman mahalleleri bundan böyle bir muhtar ve yardımcı tarafından, Hristiyan mahalleri de bir kâhya ve bir muhtar tarafından yönetilecekti. Her mahallenin kendi imamı ya da rahibi vardı. Bu idari görevliler, resmî belgeleri damgalamak için bir mühre sahipti ve kendi bölgelerinde düzeni sağlamaktan sorumlu tutulmuşlardı.

Osmanlı resmî yazışmaları, 1844 sayımının tamamlanmasından hemen sonra, başkente büyük bir gayrimüslim akınının olduğuna işaret etmektedir; bu nedenle bir yıl sonra yetkililer, kentte reaya defterinde

Tablo 2- İstanbul'un nüfusu: sayım rakamlarının toplamı

Sayım Yılı	Aile Sayısı	Şehir Sakinleri	Bekârlar (Geçici Olarak İkamet Edenler)	Toplam	Notlar
1844	46.931	137.945	75.748	213.693	Sadece Erkekler
1857	48.693	144.115	94.119	238.234	Sadece Erkekler
	Kadınlar	Erkekler	Toplam		
1882	161.431	219.945	381.376		
				384.910	Müslüman
1885	364.751	508.814	873.565	359.412	Gayrimüslim
				129.243	Yabancı

Kaynak: Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010, s. 215.

Tablo 3- İstanbul'un toplam nüfusu, 1897	
Alan	Nüfus
İstanbul şehri (eski şehir, Pera ve Boğaz kıyısındaki köyler)	875.565
Üsküdar	105.690
Kadıköy	32.211
Toplam	1.013.466
Şehremaneti mülhakati (büyükşehir olarak İstanbul)	
Adalar	10.503
Gebze	19.250
Kartal	18.300
Beykoz	9.494
Şile	19.750
Kanlıca	25.183
İstanbul şehri	1.013.466
Toplam	1.115.946

Kaynak: *Annuaire Oriental du Commerce, de l'Industrie et de l'Administration et de la Magistrature (1896)*, s. 71-72.

kayıtlara geçmemiş ve dolayısıyla cizye ödemeyen çok sayıda gayrimüslim bulunduğundan yakınıyorlardı. (Rum ve Ermeni patrikhane görevlileri de kente yeni gelmiş, ancak kaydedilmemiş olanların varlığından söz ediyordu.) Bâbiâli, kuşkusuz yeni gelenlerin kaydedilmesi ve baş vergisine bağlanması konusunda huzursuzdu. Bu kişiler sonunda kaydedildiler: İstanbul'da sonraki sayımda bekârlar ya da taşralılar ayrı bir sütunda gösterildi. 1857 yılında İstanbul'daki toplam 238.234 erkekten 94.119'u bekâr olarak tanımlanmıştı. 1894 yılında İstanbul'daki emniyet görevlilerine, bir kısmı Trabzon gibi uzak bölgelerden gelmiş bu seyyar satıcıların ve mevsimlik işçilerin geri gönderilmesi için kesin talimat verildi.

Bununla birlikte, İstanbul'daki nüfus patlamasının ana nedeni, daha önce de belirtildiği gibi, çok sayıda Müslümanın 1862 tarihinden itibaren Kafkaslar ve Balkanlar'dan göç etmeye başlamış olmasıydı. Önemli miktarda Kafkas Müslümanı 1862-1908 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne geldi ve aileleri, toplumun önde gelenleri, başkanları ve ulemalarıyla birlikte İstanbul'a yerleşti. Ayrıca 1877-1878 yıllarındaki Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve sonrasında da Kuzeydoğu Balkanlar, Makedonya ve Dobruca'daki Müslüman halklar buralardan

Tablo 4- İstanbul nüfusunun etnik dağılımı, 1897	
Etnik Topluluk	Sayı
Türkler	597.000
Arnavutlar	10.000
Kürtler	5.000
Rumlar	236.000
Ermeniler	162.000
Yahudiler	47.000
Sırpalar	1.000
Hristiyan Araplar	1.000
Toplar	1.059.000

Kaynak: Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010, s. 219.

sürüldüğünden pek çok muhacir İstanbul'a yerleşti.

İstanbul'un XIX. yüzyıldaki nüfusu için resmî ve özel kaynaklarda verilen rakamlar Tablo 3'te görülmektedir.⁸ Kentin 1865-1878 yılları arasındaki nüfusuna ilişkin tahminler 304.000 gibi düşük ya da 2.000.000 gibi yüksek olabilmektedir. Ubcini, nüfusu 891.000 olarak vermişti;⁹ kuşkusuz bu çok yüksek bir rakamdı ve muhtemelen Boğaz'ın her iki yakasının hinterlandını kapsıyordu. Silahaltındaki askerler ve yabancılar da sayılmıştı.

1882 ve 1885 yılları için verilen rakamlar arasındaki büyük fark, 1882'deki rakamın çeşitli teknik yetersizlikler nedeniyle ancak kısmi bir sonuç olmasından kaynaklanmaktadır; öncelikle, esnaf tezkereleri kalemi, tüccarlardan özel ücret toplamakla da yükümlüydü, bu nedenle sayım görevleri ya önemsenmedi ya da gereğince yerine getirilmedi. İkinci olarak, sarayla sadaret dairesi arasındaki yazışmaya bakılırsa, başlangıçta yalnızca gayrimüslimlerin sayımı amaçlanmış, Müslümanların da sayılmasına son anda karar verilmişti; yani gerekli hazırlıklar yeterince yapılmamıştı.

Sonuçta hükûmetin sayım memurlarına maaş olarak tahsis ettiği toplam 400.000

⁸ Rakamlar Eton, Karal, Reclus, Yakshity, Bore, Ravenstein, Ubcini, Walsh, Urquhart ve diğerlerinden alınmıştır. Bir bölümü de Osmanlı kaynaklarına dayanmaktadır. Genellikle ilk sayımlara eski kent dâhil edilirdi oysa sonrakilere kentin bir parçası hâline gelen kenar mahalleler de dâhil edilmeye başlandı.

⁹ *Letters on Turkey*, çev. Lady Easthope, London 1856 (yeni baskı: New York 1975), s. 24.

Tablo 5- İstanbul sakinlerinin meslekleri, 1885

Dinî Topluluk	Nüfus*	Mesleklerdeki Toplamın Yüzdesi	Ticaret, Sanayi		Mesleklerdeki Toplamın Yüzdesi	Kamu Hizmeti		Mesleklerdeki Toplamın Yüzdesi
			Nüfus	Nüfus Oranı		Nüfus	Nüfus Oranı	
Müslüman	201.339	49,40	51.073	25,4	38,32	22.984	11,4	95,34
Rum Ortodox	91.804	22,52	33.866	36,8	25,41	348	0,4	1,44
Ermeni Ortodoks	83.870	20,58	35.979	43,0	26,99	490	0,6	2,05
Bulgar	3.977	0,98	3.238	81,4	2,43	1	,03	0,005
Katolik	3.209	0,79	1.783	55,5	1,34	150	4,7	0,62
Yahudi	22.394	5,49	6.984	31,1	5,24	99	0,4	0,41
Protestan	488	0,12	123	25,3	09	3	0,6	0,01
Latin	528	0,13	251	47,5	0,19	28	5,3	0,12
Toplam	407.609		133.297			24.103		

* Yalnızca şehrin erkek sakinlerinin nüfusu. **Kaynak:** Stanford J. Shaw, "The Population of Istanbul in the Nineteenth Century", s. 412.

kuruşun, ihtiyaçları karşılamakta yetersiz olduğu görülmüştü. Bu nedenle 1882 sayımı, kentin idari bölünmesini yansıtmaması bakımından olduğu kadar kent sakinlerinin ne tip konutlarda yaşadığını göstermesi açısından da çok yararlı olmakla birlikte, eksik olarak değerlendirilmelidir. Diğer yandan, 1885 yılı için verilen rakamlar, eksiksiz bir sayıma dayanmaktadır. 1882 yılından sonra kent nüfusu artmaya devam etmişti. Çeşitli hükümet kaynakları, 1880 yılında 30.000 olan göçmen sayısının 1906 yılında 200.000'ne çıktığını göstermektedir. Böylelikle 1896-1897 yılına gelindiğinde, güvenilir bir kaynağa göre İstanbul'un nüfusu 1.115.946'ya ulaşmıştı ve asıl kentte ikamet edenlerin sayısı 875.565 (ya da 162.950 ev), Üsküdarlıların sayısı 105.690 ve Kadıköylülerinki de 32.211'di.¹⁰ Tablo 3 1896-1897 yılındaki nüfusun genel bir görüntüsünü çizmektedir. Tablo 4 ise İstanbul ve çevresindeki nüfusun 1897 yılındaki etnik ve dinî dağılımını göstermektedir.

10 Bkz. *Annuaire Oriental du Commerce, de l'Industrie et de l'Administration et de la Magistrature*, 1896, s. 71-72. Bu kaynak İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin Kütüphanesi'nin arşivlerinde bulunabilir.

11 1897 sayımı, nüfusun etnik kökene göre dağılımını vermemektedir. Bu listeyi çeşitli resmi kaynaklardan derledim. Aynı kaynakları esas alan Vedat Eldem, İstanbul'un 1896

İstanbul'un 1885 yılındaki ve sonraki nüfusu çoğunlukla yeni gelenlerden; yani göçmenlerden ve bekârlardan oluşmaktaydı.¹² Çeşitli dinî ve etnik toplulukların kamu hizmetlerinde ve özel hizmetlerde dağılımını gösteren, kent sakinlerinin meslekleriyle ilgili istatistiklerse Tablo 5'te verilmektedir.¹³

Mesleki veriler, mesleklerde bir farklılaşma yeniden etnik-dinî saflaşmalar olduğunu göstermektedir: Müslümanlar ağırlıklı olarak bürokraside temsil edilirken, ticarete ve sanayide -yani, Batı tarzı kazançlı işlerde- istihdam edilmiş olan gayrimüslimlerin sayısı Müslümanlarınkini, -sayıca daha az oldukları hâlde- %50 oranında geçiyordu. Bu, Avrupa'nın gayrimüslimlerden yana olan ekonomik çıkarlarının üstünlük kazandığının bir kanıtıydı.

XIX. yüzyılın başında başkent, ufak tefek işlerle uğraşan her çeşit insanla dolmuştu. XVIII. yüzyılın ilk üç çeyreği boyunca İstanbul, kısmen

yılındaki toplam nüfusunun 1.181.000 olduğunu iddia ediyordu. Ama Türklerin sayısını neredeyse 20.000 kişi daha fazla; Sırpların, özellikle de Bulgarların sayısını yaklaşık 13.000 kişi daha az tahmin etmişti (bkz. *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1970, s. 52).

12 Bkz. Stanford J. Shaw, "The Population of Istanbul in the Nineteenth Century", *TD*, 1979, sy. 32, s. 411.

13 Shaw, "The Population of Istanbul in the Nineteenth Century", s. 412.

kırsal bölgelerde hâkim olan emniyetsizlik kısmen de Osmanlı ekonomisinde “hizmet” sektörünün gelişmeye başlaması -yavaş yavaş kapitalist düzene yönelen bir eğilimin sonucu olarak- nedeniyle kırsal kesimden gelenlerin kesintisiz bir akınına uğramıştı. Bu akın, XVIII. yüzyılın sonuna doğru Batı rekabetinin baskısı altında insan gücüne duyulan ihtiyaç azaldığı ve hükûmet sıkı bir nüfus denetimi başlattığı için yavaşladı. İstanbul’da yaklaşık 1750 yılına dek üç yılda bir, kente yeni gelmiş istenmeyen kişiler araştırılıyordu. Daha sonra bu iş iyice sıkılaştırıldı ve hatta XIX. yüzyılın sonuna doğru

kontrol önemleri her altı ayda bir alınmaya başlandı. (Vilayet valilerinden başkent yönündeki başlıca anayollara barikatlar kurarak, vilayetlerinden göçü engellemeleri ve kente girmek için geçerli nedeni olmayanları geri çevirmeleri istendi.)¹⁴ Yine de kent, keskin bir değişim yolunda ilerliyordu ve devletin denetlemek üzere getirdiği bu tip önlemler bu süreci durduramayacaktı.

¹⁴ Bkz. Münir Aktepe, “XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul’un Nüfus Meselelerine Dair Bazı Vesikalar”, *TD*, 1958, sy. 13, s. 1-30.

EKLER

Ek 1- 1830 sayımı: İstanbul’un ve üç ilçesinin nüfusu

A. Müslüman Sayımları								
Başlıca Bölgeler	Evli Yetişkin	Küçük	Toplam Evli	Gücü Yerde	Bekâr Çocuk	Yaşlı	Toplam Bekâr	Genel Toplam
1. Çarşı (32)	3.242	880	4.122	2.218	12	783	3.013	7.135
2. Cibali (56)	5.213	1.713	6.926	1.840	21	659	2.520	9.446
3. Balat (62)	6.722	2.112	8.834	877	7	402	1.286	10.120
4. Kumkapı (58)	6.419	1.858	1.277	1.488	17	590	2.095	10.372
5.Yedikule (33)	3.536	1.171	4.707	295	4	142	441	5.148
6.Topkapı (47)	3.572	1.134	4.706	224	2	70	296	5.002
7. Havas-1 Refia (45)	2.704	940	3.644	1.116	18	448	1.582	5.226
8. Kasımpaşa (28)	3.550	1.408	4.958	1.254	10	455	1.719	6.677
9. Galata (11)	1.150	473	1.623	949	12	530	1.491	3.114
10. Tophane (34)	4.678	1.607	6.285	826	7	440	1.273	7.558
11. Beşiktaş (32)	2.754	886	3.620	1.392	9	507	1.908	5.528
12. Üsküdar (57)	6.909	2.382	9.291	1.906	9	699	2.614	11.905
Özel Gruplar	Yetişkin	Küçük	Toplam	Gücü Yerde Çocuklar		Yaşlı	Toplam	Genel Toplam
Öğrenciler	1.366	8	1.374					1.374
Değirmen ve fırın işçileri				627	2	197	826	826
Han mukimleri				3.375	20	1.602	4.997	4.997
Saray hizmetkârları (ağavat)							1.536	1.536

Diğer hizmetkârlar	548	4	552					552
Çingenerler	373	188	561					561
B- Gayrimüslim sayımları								
Dinî Grup		İyi	Ortalama	Fakir	Çocuklar	Engelliler	Vergiden Muaf	Toplam
Rumlar								
Evli		4.589	7.765	2.701	8.548	536	391	24.530
Bekâr		5.610	15.037	3.156	681	164	145	24.793
Toplam		10.199	27.892	5.857	9.299	700	536	49.323
Ermeniler								
Evli		5.949	9.376	4.072	9.167	886	162	29.612
Bekâr		2.474	13.362	2.509	233	160	246	19.254
Toplam		8.423	23.008	6.581	9.400	1.046	408	48.866
Yahudiler								
Evli		1.630	4.150	1.466	4.426	266	48	11.986
Bekâr		14	22	7	1	2	-----	46
Toplam		1.644	4.172	1.473	4.427	268	48	12.032
Katolikler								
Evli		1.080	1.317	429	1.176	44	43	4.089
Bekar		40	618	155	5	5	73	896
Toplam		1.120	1.935	584	1.181	49	116	4.985
Toplam Evli Sayısı		13.248	22.608	8.668	23.317	1.732	644	70.217
Toplam Bekar Sayısı		8.138	29.309	5.827	920	331	464	44.989
Genel Toplam		21.386	51.917	14.495	24.237	2.063	1.108	115.206

Kaynak: Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010, s. 415-416.

Ek 2- 1882 sayımı: İstanbul ve ilçelerinin nüfusu

Bölge	İkamet Yeri	Müslümanlar		Rumlar		Ermeniler		Katolikler		Bulgarlar	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
ESKİ ŞEHİR											
1. Beyazıt	Evler	12.398	16.240	2.085	1.773	4.736	4.644	9	4		
	Tekkeler	118	87								
	Göçmenlere mahsus ikametgahlar	3.700	3.577								
	Medreseler	2.858									
	Dükkânlar	8.992		4.457		1.221				549	
	Hanlar	2.018	19	1.094		3.108	13	5		128	
	Toplam		30.084	19.923	7.636	1.773	9.065	4.657	14	4	677
2. Fatih											
2. Fatih	Evler	11.794	13.271	4.055	3.843	2.396	2.120	5	4	27	16
	Tekkeler	244	182								
	Göçmenlere Mahsus İkametgahlar	2.394	2.337								
	Medreseler	1.858									
	Dükkânlar	3.224		1.852		544		3		476	
	Hanlar	681	13	33	5	18					
	Toplam		20.150	15.803	5.940	3.848	2.958	2.120	8	4	503
3. Cerrahpaşa											
3. Cerrahpaşa	Evler	14.817	16.981	3.888	3.773	4.646	4.292	93	96	6	6
	Tekkeler	418	279								
	Göçmenlere mahsus ikametgahlar	4.129	3.902								
	Medreseler	774									
	Dükkânlar	2.055		1.852	414					721	
	Hanlar	409	109	23	3	95	47				
	Toplam		22.602	21.271	5.763	2.776	5.155	4.339	93	96	727

Latinler		Protestanlar		Yahudiler		Toplam		Bölge Toplamlar	Genel Toplam
E	K	E	K	E	K	E	K		
5	4	70	68			19.303	22.733	42.006	
						118	87	205	
						3.700	3.577	7.277	
						2.858		2.858	
2		55				15.276		15.276	
				13		6.366	32	6.398	
7	4	125	68	13	0	47.621	26.429	74.050	
13	15			4.112	3.759	22.357	23.028	45.385	
						244	182	426	
				54	55	2.448	2.392	4.840	
						1.858		1.858	
						6.099		6.099	
						732	18	750	
13	15			4.166	3.814	33.738	25.620	59.358	
4	3					23.454	25.151	48.605	
						418	279	697	
						4.129	3.902	8.031	
						774		774	
						5.042		5.042	
						527	159	686	
4	3					34.344	29.491	63.835	197.243

GALATA (PERA)												
4. Beşiktaş	Evler	5.135	3.769	4.359	4.004	2.090	2.097	278	309	14	14	
	Tekkeler	41	18									
	Göçmenlere mahsus ikametgahlar	1.310	1.131									
	Medreseler	38										
	Dükkânlar	1.317		885			710		14	175		
	Hanlar											
	Toplam	5.841	4.912	5.244	4.004	2.800	2.097	292	309	189	14	
5. Yeniköy	Evler	966	1.239	1.983	1.802	657	713	29	40			
	Tekkeler	19	17									
	Göçmenlere Mahsus İkametgahlar	186	195									
	Medreseler											
	Dükkânlar	314		218		130		2				
	Hanlar											
	Toplam	1.485	1.451	2.201	1.802	787	713	31	40			
6. Beyoğlu	Evler	13.382	13.938	3.935	3.705	6.381	5.985	2.186	2.162	15	12	
	Tekkeler	153	67									
	Göçmenlere mahsus ikametgahlar	1.067	922									
	Medreseler	11										
	Dükkânlar	5.820		4.522	3.610		404			1.019		
	Hanlar	27		13	3	393	4					
	Toplam	20.460	14.927	8.470	3.708	10.384	5.989	2.590	2.162	1.034	12	
7. Büyükdere	Evler	905	932	1.615	1.535	278	313	251	332			
	Tekkeler											

	9	8			1.523	1.518	11.408	11.713	23.121	
							41	18	59	
					11	5	1.321	1.136	2.457	
							38		38	
	1						3.102		3.102	
	10	8			1.534	1.523	15.910	12.867	28.777	
	1	3			67	57	3.703	3.854	7.557	
							19	17	36	
							186	195	381	
							664		664	
	1	3			67	57	4.582	4.066	8.638	
	695	580			5.229	4.906	31.893	31.288	63.181	
							153	67	220	
							1.067	922	1.989	
							11		11	
	14				322		15.711		15.711	
							433	7	440	
	709	580			5.621	4.906	49.268	32.384	81.552	
	11	8			122	148	3.182	3.268	6.450	

	Göçmenlere mahsus ikametgahlar	212	194									
	Medreseler											
	Dükkânlar	355		658		155		26				
	Hanlar											
	Toplam	1.472	1.126	2.273	1.535	433	313	277	332			
Üsküdar (Asya Kesimi)												
8. Kanlıca	Evler	2.069	2.198	1.009	1.224	308	333	15	26			
	Tekkeler	23	17									
	Göçmenlere mahsus ikametgahlar	614	551									
	Medreseler											
	Dükkânlar	623		810		67						
	Hanlar											
	Toplam	3.329	2.766	1.819	1.224	375	333	15	26			
9. Üsküdar	Evler	7.795	10.691	1.950	1.923	3.236	3.345			89		
	Tekkeler	242	200									
	Göçmenlere mahsus ikametgahlar	1.674	1.903									
	Medreseler	21										
	Dükkânlar	1.752		750		622						
	Hanlar	126		22		65						
	Toplam	11.610	12.794	2.722	1.923	3.923	3.345	0	0	89		
10. Kadıköy	Evler	756	961	619	651	787	842	3	13			
	Tekkeler	1	2									
	Göçmenlere mahsus ikametgahlar	259	279									
	Medreseler											

							212	194	406	
					2		1.196		1.196	
	11	8			124	148	4.590	3.462	8.052	127.029
	3	1					3.404	3.782	7.186	
							23	17	40	
							614	551	1.165	
							1.500		1.500	
	16	12	50	65	1.565	1.782	14.701	17.818	32.519	
							242	200	442	
					2	3	1.676	1.907	3.583	
							21		21	
			5		1		3.130		3.130	
							213		213	
	16	12	55	65	1.568	1.786	19.983	19.925	39.908	
	52	37			105	131	2.322	2.635	4.957	
							1	2	3	
					5	8	264	287	551	

	Dükkânlar	482		552		202				28	
	Hanlar										
	Toplam	1.498	1.197	1.171	651	989	842	3	13	28	0

ÖZET

Evlerdeki Toplam		67.922	80.169	25.498	24.233	25.515	24.684	2.869	2.986		48
Tekkelerdeki Toplam		1.259	869								
Göçmen İkametgahlarındaki Toplam		15.545	14.991								
Medreselerdeki Toplam		5.560									
Dükkânlardaki Toplam		24.934		16.556		7.675		449		2.968	
Hanlardaki Toplam		3.261	141	1.185	11	3.679	64	5		128	
Genel Toplam		118.531	96.170	43.239	24.244	36.869	24.748	3.323	2.986	3.247	48

GALATA (PERA)

4. Beşiktaş	Evler	3.135	3.769	4.359	4.004	2.090	2.097	278	309	14	14
	Tekkeler	41	18								
	Göçmenlere mahsus ikametgahlar	1.310	1.131								
	Medreseler	38									
	Dükkânlar	1.317		885			710		14	175	
	Hanlar										
	Toplam	5.841	4.912	5.244	4.004	2.800	2.097	292	309	189	14
5. Yeniköy	Evler	966	1.239	1.983	1.802	657	713	29	40		
	Tekkeler	19	17								
	Göçmenlere Mahsus İkametgahlar	186	195								
	Medreseler										
	Dükkânlar	314		218		130		2			

	3						1.267		1.267	
	55	37	0	0	110	139	3.854	2.879	6.733	56.532
	809	671	120	133	12.793	12.301	135.727	145.225	280.952	
							1.259	869	2.128	
					72	72	15.617	15.063	30.680	
							5.560		5.560	
	20		60		335		52.997		52.997	
					13		8.271	216	8.487	
	829	671	180	133	13.213	12.373	219.431	161.373	380.804	380.804

	9	8			1.523	1.518	11.408	11.713	23.121	
							41	18	59	
					11	5	1.321	1.136	2.457	
							38		38	
	1						3.102		3.102	
	10	8			1.534	1.523	15.910	12.867	28.777	
	1	3			67	57	3.703	3.854	7.557	
							19	17	36	
							186	195	381	
							664		664	

	Hanlar											
	Toplam	1.485	1.451	2.201	1.802	787	713	31	40			
6. Beyoğlu												
	Evler	13.382	13.938	3.935	3.705	6.381	5.985	2.186	2.162	15	12	
	Tekkeler	153	67									
	Göçmenlere mahsus ikametgahlar	1.067	922									
	Medreseler	11										
	Dükkânlar	5.820		4.522	3.610		404			1.019		
	Hanlar	27		13	3	395	4					
	Toplam	20.460	14.927	8.470	3.708	10.384	5.989	2.590	2.162	1.034	12	
7. Büyükdere												
	Evler	905	932	1.615	1.535	278	313	251	332			
	Tekkeler											
	Göçmenlere mahsus ikametgahlar	212	194									
	Medreseler											
	Dükkânlar	355		658		155		26				
	Hanlar											
	Toplam	1.472	1.126	2.273	1.535	433	313	277	332			
Üsküdar (Asya Kesimi)												
8. Kanlıca												
	Evler	2.069	2.198	1.009	1.224	308	333	15	26			
	Tekkeler	23	17									
	Göçmenlere mahsus ikametgahlar	614	551									
	Medreseler											
	Dükkânlar	623		810		67						
	Hanlar											
	Toplam	3.329	2.766	1.819	1.224	375	333	15	26			

	1	3			67	57	4.582	4.066	8.638	
	695	580			5.229	4.906	31.893	31.288	63.181	
							153	67	220	
							1.067	922	1.989	
							11		11	
	14				322		15.711		15.711	
							433	7	440	
	709	580			5.621	4.906	49.268	32.384	81.552	
	11	8			122	148	3.182	3.268	6.450	
							212	194	406	
					2		1.196		1.196	
	11	8			124	148	4.590	3.462	8.052	127.029
	3	1					3.404	3.782	7.186	
							23	17	40	
							614	551	1.165	
							1.500		1.500	

9. Üsküdar	Evler	7.795	10.691	1.950	1.923	3.236	3.345			89		
	Tekkeler	242	200									
	Göçmenlere mahsus ikametgahlar	1.674	1.903									
	Medreseler	21										
	Dükkânlar	1.752		750		622						
	Hanlar	126		22		65						
	Toplam	11.610	12.794	2.722	1.923	3.923	3.345	0	0	89		
10. Kadıköy												
	Evler	756	961	619	651	787	842	3	13			
	Tekkeler	1	2									
	Göçmenlere mahsus ikametgahlar	259	279									
	Medreseler											
	Dükkânlar	482		552		202				28		
	Hanlar											
	Toplam	1.498	1.197	1.171	651	989	842	3	13	28	0	
ÖZET												
Evlerdeki Toplam		67.922	80.169	25.498	24.233	25.515	24.684	2.869	2.986		48	
Tekkelerdeki Toplam		1.259	869									
Göçmen İkametgahlarındaki Toplam		15.545	14.991									
Medreselerdeki Toplam		5.560										
Dükkânlardaki Toplam		24.934		16.556		7.675		449		2.968		
Hanlardaki Toplam		3.261	141	1.185	11	3.679	64	5		128		
Genel Toplam		118.531	96.170	43.239	24.244	36.869	24.748	3.323	2.986	3.247	48	

	16	12	50	65	1.565	1.782	14.701	17.818	32.519	
							242	200	442	
					2	3	1.676	1.907	3.583	
							21		21	
			5		1		3.130		3.130	
							213		213	
	16	12	55	65	1.568	1.786	19.983	19.925	39.908	
	52	37			105	131	2.322	2.635	4.957	
							1	2	3	
					5	8	264	287	551	
	3						1.267		1.267	
	55	37	0	0	110	139	3.854	2.879	6.733	56.532
	809	671	120	133	12.793	12.301	135.727	145.225	280.952	
							1.259	869	2.128	
					72	72	15.617	15.063	30.680	
							5.560		5.560	
	20		60		335		52.997		52.997	
					13		8.271	216	8.487	
	829	671	180	133	13.213	12.373	219.431	161.373	380.804	380.804

	Göçmenlere mahsus ikametgahlar	212	194									
	Medreseler											
	Dükkânlar	355		658		155		26				
	Hanlar											
	Toplam	1.472	1.126	2.273	1.535	433	313	277	332			
Üsküdar (Asya Kesimi)												
8. Kanlıca	Evler	2.069	2.198	1.009	1.224	308	333	15	26			
	Tekkeler	23	17									
	Göçmenlere mahsus ikametgahlar	614	551									
	Medreseler											
	Dükkânlar	623		810		67						
	Hanlar											
	Toplam	3.329	2.766	1.819	1.224	375	333	15	26			
9. Üsküdar	Evler	7.795	10.691	1.950	1.923	3.236	3.345			89		
	Tekkeler	242	200									
	Göçmenlere mahsus ikametgahlar	1.674	1.903									
	Medreseler	21										
	Dükkânlar	1.752		750		622						
	Hanlar	126		22		65						
	Toplam	11.610	12.794	2.722	1.923	3.923	3.345	0	0	89		
10. Kadıköy	Evler	756	961	619	651	787	842	3	13			
	Tekkeler	1	2									
	Göçmenlere mahsus ikametgahlar	259	279									
	Medreseler											

							212	194	406	
					2		1.196		1.196	
	11	8			124	148	4.590	3.462	8.052	127.029
	3	1					3.404	3.782	7.186	
							23	17	40	
							614	551	1.165	
							1.500		1.500	
	16	12	50	65	1.565	1.782	14.701	17.818	32.519	
							242	200	442	
					2	3	1.676	1.907	3.583	
							21		21	
			5		1		3.130		3.130	
							213		213	
	16	12	55	65	1.568	1.786	19.983	19.925	39.908	
	52	37			105	131	2.322	2.635	4.957	
							1	2	3	
					5	8	264	287	551	

	Dükkânlar	482		552		202				28	
	Hanlar										
	Toplam	1.498	1.197	1.171	651	989	842	3	15	28	0

ÖZET

Evlerdeki Toplam		67.922	80.169	25.498	24.233	25.515	24.684	2.869	2.986		48
Tekkelerdeki Toplam		1.259	869								
Göçmen İkametgahlarındaki Toplam		15.545	14.991								
Medreselerdeki Toplam		5.560									
Dükkânlardaki Toplam		24.934		16.556		7.675		449		2.968	
Hanlardaki Toplam		3.261	141	1.185	11	3.679	64	5		128	
Genel Toplam		118.531	96.170	43.239	24.244	36.869	24.748	3.323	2.986	3.247	48

Kaynak: Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010, s. 418-425.

	3						1.267		1.267	
	55	37	0	0	110	139	3.854	2.879	6.733	56.532
	809	671	120	133	12.793	12.301	135.727	145.225	280.952	
							1.259	869	2.128	
					72	72	15.617	15.063	30.680	
							5.560		5.560	
	20		60		335		52.997		52.997	
					13		8.271	216	8.487	
	829	671	180	133	13.213	12.373	219.431	161.373	380.804	380.804

Ek 3- 1906-1907 sayımı: İstanbul nüfusunun özeti

Osmanlı Nüfus Sayımının Özeti, 1906/1907																				
İstanbul																				
İdari Bölge	Müslümanlar		Kazaklar		Rumlar		Ermeniler		Bulgarlar		Ulahlar		Rum Katolikler		Ermeni Katolikler		Protestanlar		Latinler	
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	E	K
1. BÖLGE	57.680	32.809			13.771	7.625	6.405	6.168	542	99			11	13	46	31	96	102	25	16
2. BÖLGE	25.710	22.281			9.687	7.410	1.156	1.060	138	29			2	3	150	153	152	152		
3. BÖLGE	34.679	32.197			7.182	5.731	4.012	4.004	386	84					12	12	1	2	35	53
4. BÖLGE	16.797	13.658			12.433	8.789	4.838	3.717	171	50					491	515			6	5
5. BÖLGE	2.393	2.118			2.671	2.349	474	474	8	1					27	12	220	32	1	
6. BÖLGE	39.468	23.867			32.660	22.354	7.044	7.206	899	240			141	117	3.726	3.536	190	162	1.048	1.331
7. BÖLGE	3.335	2.025			3.309	2.828	359	381	17	14					11	12	13	10	26	30
8. BÖLGE	5.956	4.829			2.402	1.590	216	204	10	12					8	9	3			
9. BÖLGE	19.536	18.412			3.861	2.549	3.727	4.007	91	28					67	37	81	77	18	19
10. BÖLGE	6.597	5.992			3.908	4.056	2.181	2.330	28	22			14	16	232	245	44	33	25	24
TOPLAM	121.151	158.188			91.884	65.281	30.412	29.551	2.290	579			168	149	4.770	4.562	800	570	1.184	1.478
SEMTLER																				
BEYKOZ	2.308	2.015			882	754														
ŞİLE	6.705	6.326			4.256	4.252														
GEBZE	10.046	9.023			2.654	2.257														
KÜÇÜKÇEKMECE	8.285	5.571			1.594	1.225	900	400												
KARTAL	6.260	4.881			785	618	326	510												
TOPLAM	33.604	27.816			10.171	9.106	1.226	510												

Kaynak: Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010, s. 334-335.

Maroniler		Süryanîler		Keldaniler		Jakobiler		Yahudiler		Samiriyeliler		Yezidiler		Çingeneler		Yabancı Uyrıklar		Toplam		Toplam Nüfus
E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	
		16	2					569	516							2.298	887	81.459	48.268	#####
								5.293	5.405					3		1.236	828	43.527	37.321	80.848
								147	147					3		791	430	47.245	42.663	89.908
								2.233	2.358							2.966	1.580	39.935	30.672	70.607
								79	72							197	207	6.070	5.265	11.335
		360	118	291	108			12.263	12.395					80	88	89.884	21.661	#####	93.183	#####
								91	100							625	280	7.786	5.680	13.466
								142	140							352	276	9.089	7.060	16.149
								2.042	2.055					46	45	2.517	1.645	31.986	28.874	60.860
		8	14					887	845							345	244	14.269	13.821	28.090
		384	134	291	108			23.746	24.033					129	136	#####	28.038	#####	#####	#####
																		3.190	2.769	5.959
																2		10.963	10.578	21.541
																		12.700	11.280	23.980
																		10.779	7.196	17.975
																		7.371	5.609	12.980
																2		45.003	37.432	82.435

Ek 4- 1914 sayımı: İstanbul nüfusunun özeti

İdari Bölge	Müslümanlar	Rumlar	Ermeniler	Yahudiler	Rum Katolikler	Ermeni Katolikler	Protestanlar	Latinler	Süryanîler	Eski Suriyeliler	
İstanbul (Başkent ve Semt)											
İstanbul (Eski Şehir)	279.056	64.287	27.575	13.441	32	520	221	139	18		
Makriköy (Bakırköy)	28.967	11.221	5.734	364	46	220	6		5		
Adalar	1.586	8.725	596	79	5	56	6	8	5		
Beyoğlu (önceki Pera-Galata ve Boğaz, Avrupa Yakası)	117.267	75.971	22.180	31.080	273	8.462	739	2.669	511		
Üsküdar	70.447	19.832	13.296	6.836	31	653	240	89	23		
Gebze	26.220	5.856	47	21							
Kartal (Asya'da)	8.257	6.862	3.209	13		7					
Beykoz	14.466	3.708	325	292			1				
Şile	14.168	8.913									
Toplam, İstanbul	560.434	205.375	72.962	52.126	387	9.918	1.213	2.905	562		

Kaynak: Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010, s. 356-357.

	Keldaniler	Jakobiler	Maroniler	Samiriyeliler	Nasturiler	Yezidiler	Çingeneler	Dürziler	Kazaklar	Bulgarlar	Sırlar	Ulahlar	Toplam
											1.603		386.892
							280				52	1	46.896
											21		11.087
	476										1.467		261.095
											196		11.643
													32.144
													18.548
													18.792
													23.081
	476						280				3.339		909.978